

19. YÜZYIL SEYAHATNAMESİNE GÖRE NOVI PAZAR*

Zehra ŠKRIJELJ**

Öz: Ulaşabildiğimiz verilere göre Novi Pazar'ın konumunun çeşitli dönemlerde doğal, ekonomik ve sosyal koşullara göre değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarını ele geçirmesinin ardından ticaret yollarının kesişme noktasında kenti kurduğu anlaşılmaktadır. Novi Pazar, en iyi dönemini 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş dönemiyle eş zamanlı olarak yaşamıştır. Ancak daha sonra merkezi hükümetin gücünün zayıflamasına paralel olarak kent de gücünü kaybetmeye başlamıştır. Buna rağmen coğrafi ve stratejik özellikleri nedeniyle 19. yüzyılın son yıllarına kadar Novi Pazar, tekrar Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki önemli yerleşimleri arasında geçecektir. Bu durum öncelikle yerel yönetimler, ardından da yabancı diplomatlar, gezginler, dini şahsiyetler, bilim insanları ile araştırmacıların kaleme almış olduğu ve günümüze ulaşan seyahatnamelerden anlaşılmaktadır. Tarihi kaynaklar olarak nitelendirilen bu eserlerden ortaya çıkan bilgiler de bunu göstermektedir. Ayrıca ilk el kaynakları olan salnameler, arşiv belgeleri ve askeri haritalardaki ayrıntılı Novi Pazar incelemeleri ve çizimleri, Osmanlı İmparatorluğu ile diğer büyük güçler/devletler arası ilişkilerde Novi Pazar'ın önemini ve bölgenin genel durumu yansıtmaktadır. Araştırmamızda bu kez bize yol gösteren 19. yüzyıl kaynakları olup bu kaynaklarda kentin nasıl anlatıldığı ve nasıl görüldüğü anlaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Novi Pazar, Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar, 19. yüzyıl, tarihi kaynaklar.

Novi Pazar According to Travelogues from the 19th Century

Abstract: Based on historical evidence, it seems that the location of Novi Pazar has changed at various times as a result of natural, economic and social reasons. There is no doubt that the Ottoman Empire, after the conquest of the Balkan countries, founded the town at the crossroads of trade routes. Novi Pazar experienced its most prosperous period in the 16th Century, coinciding with the rising of the Ottoman Empire. Later, however, with the dwindling of the central

---

* Atf Bilgisi / Citation: Škrijelj, Z. (2024). 19. Yüzyıl Seyahatnamelerine Göre Novi Pazar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 21-43.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 23.12.2023 - 20.05.2024

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

Açıklama / Explanation: Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Doç.Dr. Ayşe Pelin ŞAHİN TEKİNALP danışmanlığında hazırlanan "Osmanlı Dönemi Novi Pazar'da İmar Faaliyetleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Belgrad Yunus Emre Enstitüsü, Kültür ve Sanat Koordinatörlüğü, Belgrad, Sırbistan. E-posta: skrijeljzehra2@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3339-8265.

government, the city began to lose its power. Nevertheless, due to its geographical and strategic position, Novi Pazar remained one of the Ottoman Empire's most important settlements in the Balkans until the late 19th century. Information from historical sources, produced by local governments, foreign diplomats, travelers, religious figures, scientists and researchers generated detailed studies. Moreover, drawings of Novi Pazar based on personal accounts, almanacs, archival documents and military maps, reflect its importance on the relations between the great powers and the Ottoman state and detail its economic and social life. The paper based on these sources will try to understand how the city has been described and how it developed during the 19th century.

Keywords: Novi Pazar, Ottoman Empire, Balkan, 19th century, historical sources.

Giriş

Novi Pazar bölgesinin iklimi, nehir akıntıları, yüksekliği ve vadideki konumu gibi doğal özellikleri tarih boyunca kentin sosyal ve ekonomik gelişimini etkilemiştir (Kostić, 1969, ss. 7-9; aKostić, 1969, ss. 9-15; Bursać, 1969, ss. 15-27). Orta Balkanlar üzerinde oluşan yol ağı ile avantajlarının yanı sıra şehirlerin yapısında da sürekli değişimleri beraberinde getirirken çoğu zaman eskinin yerine yeni bir yerleşimin olduğu görülmüştür (Papazoglu, 1969, s. 5). Bu nedenle günümüzde, Novi Pazar bölgesinde her biri araştırmaya konu olabilecek farklı toplulukların ve kültürlerin izlerine rastlamak mümkündür. Dolayısıyla Novi Pazar, farklı yolların kavşağında yer aldığından yüzyıllardır hem çalkantılı bir alan olmuş hem de sakinlerinin ihtiyaçlarına göre devamlı değişmiştir.

Bugün Sırbistan topraklarında yer alan Novi Pazar'ın yapılan arkeolojik araştırmalara göre antik çağlardan beri yerleşim yeri olduğu bilinmektedir. 7. yüzyılın başında Slavlar, Balkan Yarımadası'na gelmeye başladıktan sonra Novi Pazar'ın bulunduğu Raška Nehri vadisine yerleşmişlerdir. Sırp gruplar, ittifak kurduktan sonra, 11. yüzyılda Raška olarak adlandırılan ilk Sırp devletini kurmuştur. Kosova Muharebesi'nin (1389) peşi sıra Osmanlılar, eski Raška topraklarını ele geçirmiş ve 14. yüzyılın sonunda bir kısım halk, Novi Pazar çevresindeki bölgeye yerleştirilmiştir. 15. yüzyılın ortalarında Sırp Devleti'nin eski Ras başkentinin 11 km kuzeydoğusunda Novi Pazar¹ kurulmuştur.

Yaklaşık beş asırlık süren Osmanlı döneminde farklı amaçlarla gelen pek çok seyyah, Novi Pazar'dan geçmiştir. İstanbul'a, Dubrovnik'e veya Selanik'e giden pek çok araştırmacı, bir ara istasyon olarak buradan geçtiğinde kişisel bir bakış açısıyla bilgiler verdikleri için Novi Pazar, özgün açıklamalarla farklı kişilerin dikketine sunulmuştur. Bilinçli ve/veya rastlantısal gezginlerin

---

¹ Tür. Yeni Pazar

farklı ilgi alanları, yazarın ilgi odağına dayalı olarak bireysel kaynaklardan oluşan bir Novi Pazar mozaïği oluşturmuştur.

Bu makalede 19. yüzyılda Novi Pazar ile ilgili bilgi alabildiğimiz diplomat, seyyah, gezgin gibi çeşitli alanlardan Avrupalıların seyahatnameleri ile aynı tarihlerde yazılmış olan arşiv belgeleri, haritalar ve salnamelerdeki bilgiler, ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmıştır. Novi Pazar'ın geç dönemdeki aktarımlardan ne durumda olduğu, tarihi ve siyasi olaylarla birlikte ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı geç dönemindeki istikrarsız siyasi durum ve komşu düşmanlarla sürekli mücadele, tüm devletin istikrarını etkilemiştir. Devam eden savaşlar ve siyasi çalkantılar, imparatorluğun her yerinde dolayısıyla Balkan Yarımadası'nda da hayatın her alanında gerekli değişikliklere neden oldu. Günümüzde mevcut olan tarihi kaynaklarda, Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen olaylar ve değişimler genel olarak izlenebilirken devletin sınır bölgelerinde yer almaları sebebine bağlı olarak kolaylıkla/ sıklıkla düşman tarafından hedef alınan küçük bölgeler için nadiren ayrıntılı bir araştırma yapılmıştır. Sunulan 19. yüzyıldan kalma seyahatnameler ve resmî belgeler desteğiyle Novi Pazar'ın geçmişi, kronolojik bir şekilde takip edilebilmektedir. Novi Pazar'ın nüfus sayısı ve özellikleri, ev sayısı, altyapısı ve doğanın tanımı, bu dönemde şehirde yaşanan değişikliklerin genel resmi verilmektedir. Arşiv belgeleri, askeri kayıtlar ve mevcut askeri haritalar, bireylerin sunduğu verileri desteklemekte veya çürütmekte; 19. yüzyılda Novi Pazar'a daha objektif bir bakış oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.

19. Yüzyıldan Önce Novi Pazar

1463 yılında Bosna'nın fethi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları batıya kaymış böylece Novi Pazar bölgesi, daha istikrarlı hâle gelmiş ve gelişimi daha kolay olmuştur. Kentin Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra hem zanaat ve ticaret hem de idari merkez olduğu görülmektedir. İmparatorluk idaresiyle birlikte İslam kültürünün de geldiği bilinmektedir. Bu koşullar altında şehir ve yaşayanlar, değişik bir kültürle tanışmanın yanı sıra fiziki çevreye ilişkin de yeni bir kimlik oluşturmuştur. Dönemin önemli siyasi olayları, büyük bir imparatorluğun ayrılmaz bir parçası olarak yaşanmış ve Novi Pazar'da izler bırakmıştır. Eyaletlerin başkentle ilişkisinin askeri, ekonomik önemine ve başkente bağlılıklarıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır (Yenişehirlioğlu, 2015, s. 361). Fakat Novi Pazar, 16. yüzyılda ekonomik ve kültürel açıdan son derece ileri bir seviyeye ulaşmış ve Osmanlı yönetiminin idaresi altında kaldığı diğer dönemlere göre bu yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen (İstanbul, Üsküp, Prizren, Saraybosna ve diğerleri) şiddetli veba salgını yüzünden (Çar Drnda, 1984, s. 90) özellikle transit konumu

yüzünden Novi Pazar'da da hastalığın yayıldığı anlaşılmaktadır.² Yine 17. yüzyılın ilk yarısına kadar önceki yüzyılda geliştirilen ticari faaliyetlerin devam ettiğini söylemek mümkündür (Hrbak, 1992, s. 75). Kentin tarihinde 17. yüzyılın sonu, bir dönüm noktası olarak görülmektedir. 15. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 16. yüzyılda devam eden yerleşimin gelişimi, savaşlarda yaşanan yıkımla kesintiye uğramıştır. 17. yüzyılın sonunda şehrin tamamen zarar görmesi sonrasında yeniden inşası ve nüfusunun kente dönüşü, 18. yüzyılın başında şehrin yeniden kurulması, belgeler ve mimari kalıntılardan izlenebilmektedir. Novi Pazar, Balkan yerleşimleri arasında ticari açıdan nüfuzlu bir şehirdir ancak 18. yüzyılın başında çıkan yeni bir savaş, kimi değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Rusya, Venedik ve Avusturya ile çatışmaların ardından, şehir, sonraki dönemde yerel Hristiyan halkın desteğiyle Avusturya'nın saldırısına maruz kalmıştır. Osmanlı ordusunun güçlü bir direniş göstermeye başlamasıyla 18. yüzyılın ilerleyen yıllarında düşman kuvvetleri yenilmiştir. Ancak sürekli huzursuzluk, bulaşıcı hastalıklar³, yoksulluk ve askeri çatışmaların büyük ölçüde nüfusu etkilediğini söylemek, olasıdır. Bununla

² Hrbak'ın sunduğu verilere göre 1602 yılında Üsküp, Prizren, Belgrad, Foça ve diğer bölgelere yayılmasıyla Novi Pazar ve çevresi de veba hastalığıyla karşılaşmıştır. Daha sonra hastalık 1613, 1623'te kaydedilmiş ardından 1638'de hastalığın alevlendiği ve 1642'de yeniden ortaya çıktığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bundan sonra Dubrovnik Arşivi'nin verilerine dayanarak 1654-1660 yıllar arasındaki veba salgınının yaşandığı dönemde, Novi Pazar'da yaşayan çok sayıda Dubrovniklinin hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. 1689-1690 yılları arasında ise Avusturya ordusu, Sırbistan ve Kosova üzerinden Tuna'ya doğru çekilirken askerler arasında tekrar veba yayılınca askerlerin pek çoğunun bu yüzden hayatını kaybettiği bilinmektedir. Böylece salgın, Balkanlar'ın bu bölgelerini ve Novi Pazar'ı bir kez daha etkilemiştir (1996, ss. 74-75).

³ Novi Pazar'da veba ve diğer bulaşıcı hastalıklar, önceki yüzyıllarda da mevcuttur. 18. yüzyılda veba, ilk kez 1705 ve sonrasında 1709 yılında ortaya çıkmıştır. Salgınsız geçen 15 yılın ardından sonra bu ölümcül hastalık, 1723 yılında tekrar Üsküp ve Kosova üzerinden Arnavutluk'tan Novi Pazar'a kadar gelecektir. Bundan sonra 1730 yılında İstanbul'a giden eski ticaret yolu üzerinde büyük bir enfeksiyon dalgası yaşandı. Vebanın yanı sıra ordunun yeterince sağlıklı ve hijyenik olmayan yaşamının bir sonucu olarak dizanteri de ortaya çıktı. Yıllar süren döngü, 18. yüzyılın 60'lı yıllarının başına kadar halk arasında salgının yayılmasına sebep olmuştur. Bundan sonra sakin bir dönem geçmiş ama 1782'nin ortasında veba, yeniden ortaya çıkmıştır. 18. Yüzyılda, son olarak 1793 yılında ticaret yoluyla Saraybosna'dan yayılan bir veba salgını görülmüştür. Mevcut verilere göre Novi Pazar'da vebanın görüldüğü ortalama süreye bakılacak olursa neredeyse her 4-5 yılda bir, şehrin yaşam mücadelesi vermek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Balkanlar'da yaşanan tüm savaş olaylarından daha fazla vebanın can aldığı bilinmektedir. Devam eden salgınlar, şehirlerde çoğunlukla temsil edilen Müslüman nüfus başta olmak üzere nüfusun yapısını değiştirmiştir (Hrbak, 1996, ss. 75-78).

birlikte bir yandan da sel gibi doğal afetlerin kentin altyapısını tahrip etmiş⁴ ve Novi Pazar'ın yeniden inşasını gerektirmiştir. Bütün bu olumsuz koşullar, kentin gelişmesine engel olmuştur. 18. yüzyılın sonunda Novi Pazar, önceki yüzyıllarda söylendiği gibi bir rönesans yaşamamıştır. Önceki yüzyıllarda şehrin coğrafi konumu bir yandan Novi Pazar'ın gelişmesine katkı sağladığı kadar diğer yandan da bu kez farklı yönlerden ulaşımın kolay olması, şehrin zararına olmuştur. Bununla birlikte 18. yüzyılın sonlarında Novi Pazar'ın hâlâ büyük bir yerleşim yeri ve Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir nokta olduğu söylenebilir.

19. Yüzyıla Ait Tarihi Kaynaklarda Novi Pazar

19. yüzyılın başlarında Bosna'ya bağlı olan Novi Pazar, hâlâ ticari faaliyetlerin önemli bir noktasında yer almaktadır. Ancak Balkan halklarının bağımsızlık mücadelesi, şehir ve halkını etkilemiştir. Balkanlar'da birkaç yıl süren kargaşa, 1804'te ilk Sırp İsyanı ile zirveye çıkmıştır (Aslantaş, 2007, s. 75). İlk Sırp İsyanı'nda her iki tarafın da Bosna ile Osmanlı başkenti arasındaki bağlantının gerçekleştiği bu bölgeyi kendi ellerinde tutmaya çalışmak istemesinden dolayı bölge, çok şiddetli askeri çatışmalara sahne olmuştur. Sırbistan'ın orta kesimlerinde isyan başladıktan sonra 1805'te Bosna Valisi, Travnik'ten Novi Pazar'a kadar olan komutanlara ve kadınlara yolları onarma, düzeltme, köprüleri onarma ve hanlarda yemek hazırlama emrini vermiştir. Bundan sonra isyancıların sayısının her geçen gün artması üzerine Bosna yöneticileri, İstanbul'dan orduyu Novi Pazar'a gönderme emri vermiştir. İsyancıların Novi Pazar ile İstanbul arasındaki kopuk bağlantıyı kullanarak Sırp güçlerini Karadağ'da tutmak amacıyla oldukları anlaşılmıştır (Maliković, 1995, ss. 109-110).

Sık sık yapılan saldırılar ve sürekli şehri ele geçirme girişimleri, yerel halkın şehri terk etmesine, Müslümanların Bosna'nın diğer bölgelerine, Hristiyanların ise Sırbistan'a gitmesine neden olmuştur. Novi Pazar, 1806'da saldırıya uğramış ancak şehir, Sırp güçlerine karşı kendini savunmayı başarmıştır. 1807-1808 yılları arasında Bosna'ya yaptığı yolculuk ile Novi Pazar'ın o dönemdeki durumunu Fransız diplomat ve coğrafyacı Jean-Baptiste Gabriel Amédée Chaumette (1782-1841) anlatmaktadır. Seyahatnamesinde Novi Pazar'ı ilk önce büyüklük ve nüfus bakımından Bosna'nın ikinci şehri olduğunu belirterek anlatmaya başlamıştır. Kentin yaklaşık on beş bin nüfusu vardır diye başlar ve bunların yaklaşık beş bini Türk, yüzü Yahudi, altı yüzü Çingene ve geri

⁴ 1731 yılında Novi Pazar'da büyük sel felaketi yaşanmıştır. O dönemde 4 köprü ve 36 ev yıkılmış ve çok sayıda evin harap olmasının yanında sel de bahçelere ve tarlalara zarar vermiştir. Bundan sonra yerel halk, İstanbul'daki merkezi yetkililerden onay almadan evlerini ve hasar gören kamu binalarını yeniden inşa etmeye başlamıştır (Vinaver, 1969, s. 187).

kalanının Rumlar (Ortodoks) olduğundan söz etmektedir. Devamında Novi Pazar'ın Sırp ayaklanmasından önce bir ticaret şehri olduğunu ve fiziksel konumunun Bosna'daki tüm tüccarların orada toplanmasına nasıl olanak tanıdığını anlatmaktadır. Ayrıca Amédée Chaumette, Novi Pazar'da hiçbir tahkimatın bulunmadığını ancak oldukça bakımlı bir çitin var olduğunu söylemektedir (Amédée Chaumette, 1822, s. 42).

Fransız diplomat, gezgin ve tarihçi François Charles Hugues Laurent Pouqueville (1770-1838) ise 1807 yılında Novi Pazar'ın 12.000 nüfuslu olduğunu ve şehrin büyük yıkımdan sonra bile varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bununla birlikte 19. yüzyılın başında Türkiye'yi gezen Baron Gamera, Novi Pazar'ın kendisinin gelişinden iki yıl önce Sırp tarafından yakılan 9.000 nüfuslu bir kasaba olduğunu söylemektedir (Kostić, 1922, s. 31). Tarihi verilere dayanarak Novi Pazar'ın 1806'da yıkıldığı bilindiğine göre bu durumda Gamera'nın Novi Pazar'dan büyük ihtimalle 1808'de geçtiği söylenebilir.

İsyancıların ilk saldırısından sonra bile Novi Pazar'da yerel halkın hala orada yaşadığı bilinen bir gerçektir⁵. 19. yüzyılın başında seyyahların verdiği sayılar dikkate alınırsa Novi Pazar, önceki dönemlerde olduğu gibi hâlâ ekonomik ve sosyal faaliyetlerin gerçekleştiği oldukça kalabalık bir şehir özelliğine sahiptir

Kara Yorgi'nin isyancılarla birlikte 1809 baharında Novi Pazar'a doğru yürüdüğü ve Haziran ayı ortasında Osmanlı ordusunun konuşlandığı, Novi Pazar Kalesi dışında tüm şehri işgal ettiği farklı mevcut kaynaklardan bilinmektedir. Bu vesileyle şehir, uzun süre toparlanamayacak şekilde yakılıp yıkılmıştır (Maliković, 1995, s. 115). I. Napolyon'dan Sırp halkına destek istemek için Paris'e giden Sırp isyancıların halk vekili Rado Vučinić, bu konuda yazdığı rapordan 1810 yılında Birinci Sırp Ayaklanması'nın ilerleyişine ilişkin notlarında Novi Pazar'ın tamamen yakılmış bir şehir olduğunu vurgulamıştır (Kostić, 1922, s. 32). Bu olay, güçlü Sırp-Fransız ilişkilerinin yanı sıra Osmanlı ordusunun gösterdiği direnişin de sonucu olmalıdır. Novi Pazar, büyük hasara uğramış olsa da hâlâ bir Osmanlı şehri olarak varlığını sürdürmektedir.

1813'teki Sırp İsyanı'nın bastırılmasının ardından bile Sırp halkı, kendi devletini kurma fikrinden vazgeçmeyecektir. Bu nedenle 1815'te bu kez Miloš Obrenović önderliğinde yeni bir isyan başlatılmış ve kısa süren çatışmalarla Balkan

⁵ Kara Yorgi ve isyancıları, 1805 ve 1806 yıllarında birkaç kez Novi Pazar'a saldırıp işgal etmeyi denemiştir. Stratejik önemi nedeniyle Bosna'dan gelen pek çok askeri kuvvet, Bosna valiliğiyle birlikte Novi Pazar'ın Osmanlı yönetimi altında kalması için çaba göstermiştir. 1806 yılının ikinci yarısında Karadörde, Sırp ordusuyla birlikte Novi Pazar ve Priştine'ye doğru hareket ettiğinde yine mağlup olmuştur. Ancak bu olayla ilgili günümüze ulaşmış herhangi bir tarihi belge ve bilgi yoktur (Maliković, 1995, s. 112; Aslantaş, 2007, ss. 105-106).

halklarının bağımsızlık mücadelesi devam etmiş ve bu durum, tüm bölgenin ekonomik ve sosyal ilişkilerini etkilemiştir⁶.

1821 yılında Yunan İsyanı'nın patlamasından sonra Balkanlar, yeni mücadelenin etkisi altına girmiştir. Bu dönemde farklı eyaletlerin kavşak noktasında yer alan Novi Pazar; tüccarlara saldıran, taşınan malları alan haydutların ve çeşitli eşkıyaların çoğu zaman hedefi olmuştur. Bunun yanı sıra Novi Pazar, Osmanlı askeri birliklerinin yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılandığı bir yer haline gelmiştir (Hrbak, 1997, s. 42).

Bütün bu karmaşaya rağmen Novi Pazar'ın önemini kaybetmediği görülmektedir. Kraliyet süvari subayı olan Charles Pertusier (1779-1836), 1822'de Bosna hakkında yazdığı raporda Novi Pazar'ın Bosna'nın en büyük şehirlerinden biri olduğunu belirttikten sonra burada bir çarşının bulunduğunu ve bunun dışında Yunanlılar ve Yahudiler gibi Müslüman olan birçok sakininin bulunduğunu söylemektedir (1822, s. 82). Pertusier ayrıca Novi Pazar'ın Saraybosna'dan sonra Bosna'nın en büyük şehri olduğunu da belirtmektedir (1822, s. 111).

1827'de Sırp yazar ve Sırp dilinin reformcusu Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864), Novi Pazar'ın büyüklüğü hakkında kaleme aldığı notlarında, Sırbistan'ın coğrafi ve istatistiksel olarak yorumlardan yola çıkarak kentin Jošanica Nehri ve Raška Nehri güzergâhı üzerinde yer aldığını söylemektedir. Ardından Novi Pazar'ın büyük ve eski bir şehir olduğunu ve Sırp kralları zamanında çok önemli bir yer olduğunu da eklemektedir (Stefanović Karadžić, 1827, s. 46). Metnin ilerleyen bölümlerinde Sırbistan'ın bölünmüş bir ülke olduğundan, bazı kısımlarının diğer eyalet sınırları içinde kaldığından ve Novi Pazar'dan ise Bosna Eyaleti'ndeki Sırp topraklarının parçası olarak bahsetmektedir (Stefanović Karadžić, 1827, s. 54).

Sırp isyanları, Novi Pazar'ı Osmanlı yönetimine karşı olan diğer güçlerin hedefi haline getirmiş ve 19. yüzyılın başlarından itibaren yaşanan olaylar, bağımsızlığını genişleten Sırp Devleti'nin himayesine girmesine yol açan koşulları oluşturmuştur.

1830'lu yıllarda Novi Pazar, silahlı çatışmalar nedeniyle Balkan Yarımadası'nın diğer bölgelerine hareket eden ordunun yine konaklama ve yiyecek toplama yeri

⁶ İkinci Sırp İsyanı, öncekinden farklıdır. Bu sefer Sırp'lar, hiçbir devletten yardım almamış ve destek görmemiştir. Birinci isyandan daha kısa süre içinde kolay ve daha az savaşarak imtiyazlar sağlanmıştır (Börekçi, 2001, s. 140). Sonuçta 15 yıl süren isyan zamanı, Sırp'lara çok haklar kazandırmıştır. Avrupa'daki mevcut kargaşa içindeki siyasi durum, Rusya hariç büyük devletlerden uzakta yaşanan bir olay gibidir. Balkan halkları için ise Yunan isyanı ilham verici olmuştur (Jelavich, 2013, s. 228).

olmuştur. Şehirdeki huzursuzluk,⁷ savaş nedeniyle ticaret ağının zarar görmesinin yanı sıra diğer bölgelerdeki isyancıları destekleyen ve Osmanlı hükümetinin aleyhine çalışan farklı akımları ortaya çıkarmıştır. Bir tarafta Hersek'te diğer tarafta Yunanistan'da yaşanan ayaklanmalar nedeniyle haydut çeteleri, Novi Pazar'ın yer aldığı sınır bölgelerine saldırmaya devam etmiştir (Hrbak, 1997, ss. 51-64).

O dönemde, Balkan Yarımadası'nın farklı özelliklerini inceleyen ünlü Avrupalı jeolog ve etnolog Ami Boué (1794-1881) da Novi Pazar hakkında bilgi vermektedir. 1836'da Boué, Belgrad'dan Osmanlı idaresi altında olan Novi Pazar'a ulaşmış ve heyetiyle Türk yetkilileri ziyaret etmenin yanı sıra şehir hakkında bilgi toplamış, şehri gezmiş ve manastırları ziyaret etmiştir. Boué, Novi Pazar'ın 6.000-8.000 nüfusu olduğunu ve sokaklarının kötü asfaltlandığını söylemektedir. Ardından sadece ortadaki caddede dükkanların, üç cami ve bir kale kalıntısının bulunduğu bahsetmektedir. Ona göre ticaretle bilinen Novi Pazar, Balkan Yarımadası'nın büyük şehirlerinden biridir (Pajković, 2009, ss. 120-121).

Boué'nin Novi Pazar'ı ziyareti, şehrin o dönemdeki imajını göstermesi açısından önemlidir. Belirttiği nüfus sayısının doğru olduğu kabul edilirse bu durum, 19. yüzyılda nüfusun büyük ölçüde azaldığına işaret eder. Novi Pazar'ın ekonomik olarak istikrarsızlığı, politik durumundan dolayı sakinlerin göç etmesi, şehrin sokakları ile altyapının yeniden inşa edilmesini imkânsız hale getirmiştir.

Sonraki dönemde de Novi Pazar'daki hareketlilik sürmeye devam etmiştir. 1837'de Novi Pazar'a gelen İngiliz askeri ve diplomat Sir George Lloyd Hodges, 1839 yılına kadar burada İngiliz Konsülü olarak kalacaktır (Cavendish ve Hertslet, 1857, s. 59). Bu dönemde Osmanlı'da idari değişiklikler, bütün Balkanlar'da büyük huzursuzluklar yaratmıştır. Reformlar, İmparatorluğun her yerinde farklı zamanlarda uygulanmaya başlansa da Bosna eyaleti, batı sınırında kalmasından dolayı hassas bir bölgedir ve sonuçta 1840'ların başında memnun olmayan halkın ayaklandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Novi Pazar'ın durumuna ilişkin tarihi kaynakların az olmasından dolayı şehirden geçen birçok kişiden kentin durumunu öğrenmek mümkündür.

1842-1843 yılları arasındaki dönemde İngiliz diplomat, oryantalist Andrew Archibal Paton (1809-1874), Sırbistan'da kalacak ve oradan Bosna sınırını geçerek Novi Pazar'a ulaşacaktır. Seyahatin bu kısmını anlattığı bölümün

⁷ 19. yüzyılın otuzlu yıllarında Eyüp Paşa Ferhatagić, Novi Pazar Sancağı ve Stari Vlah bölgesinin başındadır. Eyüp Paşa hem Hristiyan hem Müslüman yerel halka zalimce hükmetmiştir. Yaptığı kötülüklerden dolayı bir yandan halkın direnişi bir yandan da haydutluk artmıştır. Novi Pazar'ın nüfusu, Paşa'nın tehdidi altında kalmasından dolayı pek çok aile, Sırp topraklarına kaçmaya karar vermiştir (Vojvodić, 1969, ss. 251-252).

başında, buraya bir vadinin varlığından ve hemen yanında beyaz sarıklı Boşnaklar'ın ektiği çayırın bulunduğunu belirterek başlar ve sonra Novi Pazar'a girerken ortasında dairesel bir düzlükte şehrin minarelerinden, tabyalar ve Novi Pazar Kalesi'nin yükseldiğini anlatmaktadır. Bunların yanı sıra o dönemde yabancıların at sırtında şehre girmelerine izin verilmediğini ve bunu yolda bir Çingene kadının kendisine bildirdiğini söylemektedir (Paton, 1845, ss. 197-198).

Paton, bir hana giderken bir yandan Novi Pazar'daki evleri anlatmaktadır. Ona göre bunlar, çok çirkindir çünkü yerden üç metre yüksekte bir tuğla temel üzerine çamurdan inşa edilmişler ve Avrupa Türkiye'sinin bu bölümünde ilk kez gördüğü pencereler ise camsızdır (Paton, 1845, ss. 198-199). Andrew Archibald Paton, merkezde bulunan Kale'nin hafif bir yükselikte yer aldığını ve sekiz tabyla çevrili olduğunu belirtmektedir. Ona göre iyi inşa edilmiş küçük bir taş cami dışında burada dikkat çeken başka hiçbir şey yoktur. Ayrıca çarşıdan söz eder ve dükkânlarının oldukça iyi görüldüğünü ancak buranın bir bütün olarak berbat ve son derece kirli bir yerleşim olduğunu söylemektedir. Sonunda toplam 17 caminin bulunduğunu da eklemektedir (Paton, 1845, ss.199-200). Ardından Paton ve heyeti, Novi Pazar Mütesellimi'ni ziyaret ettikten sonra tarlalara giderken orada tüm şehri görebileceği yerde, türbanlı başlıklı bir mezarlık gördüğünü anlatmaktadır. Bu kadar güzel bir şehrin ve doğanın bu kadar kirli olmasının utanç verici olduğunu belirttikten sonra heyetiyle birlikte casuslukla ve Novi Pazar'ın asla bir Hristiyan şehri olamayacağı ile ilgili sözleriyle suçlanmaya başlandığından bahsetmektedir. Ayrıca yoldan geçen Hristiyanlar tarafından şehirde kalmanın güvenli olmadığı konusunda nasıl uyarıldığını ve Novi Pazar'dan nasıl ayrıldığını anlatmasıyla yazdıklarını bitirmektedir (Paton, 1845, ss. 201-205).

19. yüzyıl başından Andrew Archibald Paton'un gelmesine kadar kentin önemli ölçüde değiştiği anlaşılırken bir yandan da Osmanlı dış politikasına göre yabancıların Novi Pazar'a ilgisi de değişim göstermiştir. Daha önce İtalyan tüccarların hedefi olan şehir, o dönem Osmanlı hakimiyetinden çıkabilecek bölgeleri inceleyen Fransız ve İngilizler tarafından ziyaret edilmektedir. Zengin ve Balkanlar'ın en büyük şehirlerinden biri olan Novi Pazar, sakinlerinin genel durumu iyileştirilemediğinden kirli ve eski bir yerleşim birimine dönüşmüştür. Bunu, ilkel malzemeleriyle camsız pencereci olarak inşa edilen evlerin durumu göstermektedir. Paton'un Novi Pazar Kalesi'nin daha fazla tabyalı olduğunu belirtmesi, bugünkü halinden daha geniş olduğunu ortaya koymaktadır ve tarihi verilere dayanarak kalenin yenilenme zamanı ziyaretiyle eşleşmektedir. Ayrıca güzelliğiyle dikkat çeken tek bir cami, Altun Alem Camisi olabilir. Paton'un Novi Pazar ziyareti, Sırbistan'ın ziyaret ettiği bölgeleriyle karşılaştırıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesinin ekonomik ve sosyal açıdan geride kaldığının bir göstergesidir.

Osmanlı malî sistemini yeniden düzenleyen reformlardan sonra İmparatorluk'taki ekonomik durumun iyileşmesi beklenmiştir. 1850 yılında ilk Kanunname-i Ticaret'in yürürlüğe girmesiyle uluslararası ve ulusal ticari ilişkiler düzenlenmiştir. Bu faaliyetler, Novi Pazar'ın iç ticarete gümrük istasyonu haline gelmesi nedeniyle ticareti doğrudan etkilemiştir. Yüksek vergi fiyatları, yerel düzeyde sürekli artan hoşnutsuzluğa yol açmıştır (Younis, 2013, ss. 50-53).

1850 yılında Balkan Yarımadası'dan geçen İngiliz seyyah Edmund Spencer, Bosna'nın diğer bölgelerine de hızla yayılan huzursuzluklardan söz etmektedir. Yazdıklarından anlaşıldığı üzere, isyan liderlerini yerel dini kişilerin desteğini alarak, ayaklanmanın yakında bütün Yarımada'da yayılacağına inandığını belirtmektedir. Ayrıca Novi Pazar'da kaldığı sürede Paşa'nın kendini güvenliğe hissetmemesi, dağılmakta olan Novi Pazar Kalesi ve yeterli askerin bulunmaması nedeniyle isyancılara karşı savunamayacağına inandığını anlatmaktadır (Spencer, 1851, ss. 294-295).

Yazısının başka bölümünde Spencer, Novi Pazar bölgesinin göğe yükselen zirvelerinin, ormanın yeşiliyle göz kamaştıran birçok derin boğazla kesişen dağ platolarının ve romantik nehir akıntılarının geniş Raška Nehri'nin havzasına doğru birikmesiyle muhteşem bir güzelliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Novi Pazar'a yaklaştıkça etrafı dağlarla, köyleri ekili tarlalarıyla geniş bir vadiyle çevrili bir alanla karşılaşır ve Novi Pazar'ın minareli camileriyle büyük bir şehir olduğunu söylemektedir. Şehrin yer aldığı vadinin akşam güneşinin gölgeleriyle aydınlandığını ve doğanın sanki tanrıların meskeni olacakmış gibi görüldüğünü söyleyerek anlatıklarını bitirmektedir (Spencer, 1851, s. 293).

Bosnalı Fransisken keşiş Ivan Frano Jukić (1818-1857), 1851-1852 yıllarında gerçekleştirdiği gezisinde Novi Pazar'dan geçtiğini anlatmaktadır. Yazdıklarından orada 5 Yahudi aile ve 150 Hristiyan vatandaş bulunduğunu, geri kalanların ise Türk ve Çingene olduğunu belirtmektedir. Devamında 12.000 nüfuslu Novi Pazar'da Boşnakça ve kendi dilini konuşan çok sayıda Arnavut bulunduğunu söylemektedir. Novi Pazar'ı betimlerken bir zamanlar Dubrovnik tüccarlarının şehirden ve yok edilmiş Fransisken Aziz Ana Manastırı'nı anlattıklarından da bahsetmektedir. Ayrıca Novi Pazar'ın Roma Döneminde ve daha sonra Sırp/Bosnalı hükümdarlar döneminde önemli bir yer olduğunu vurgulamaktadır. Jukić, anlattıklarını Roma Dönemi'nden kalanların kükürtlü sulara bir saatlik yürüme mesafesinde olduğunu söyledikten sonra Novi Pazar'ın Prizren, İşkodra Eyaleti ve Selanik ile ticari ilişkileri olduğundan söz ederek bitirmektedir. Ayrıca buradaki Türklerin ve diğer sakinlerin Bosna'nın diğer bölgelerine göre çok daha vahşi olduklarının altını çizmektedir (Jukić, 1953, s. 128).

Aynı sene, 1852'de Sırp Savinac Manastırı'ndaki⁸ başrahip Gedeon Josif Jurišić (1809-1872), Novi Pazar'ı Bosna'nın kapısı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Sırp Prenslığı sınırının Novi Pazar'da bulunduğunu da belirtmektedir (Jurišić, 1852, s. 93).

1850'lerde seyyah, bilim adamı ve Bosna Eyaleti'nde Rus Konsül olarak görev yapan Aleksandar Fjodorovich Giljferding (1831-1872), Novi Pazar'ı ziyaret etmiş ve 1856 yılında Bosna'da görevlendirilmesinin hemen ardından bütün eyaleti gezmeye başlamıştır.

Novi Pazar anlatımlarına şehrin uygun bir konuma sahip olduğunu söyleyerek başlar ve her taraftan yüksek, karanlık dağların pitoresk hatları, parlak tepeleri ve yerleşimin Raška Nehri'nin her iki yakasında bulunması sayesinde böyle algılandığını anlatmaktadır. Devamında Novi Pazar'ın sokaklarının geniş, düz ama çok üzgün ve kasvetli görüldüğünü söylemektedir. Giljferding, daha sonra Novi Pazar evlerine ilişkin detaylı betimleme yapmaktadır. Ona göre Novi Pazar'daki evler, Bosna ve Hersek topraklarındakilerden farklıdır. Buradaki evler, Eski Sırbistan'da yer alanlar gibi öne çıkmazlar ve ayrıca çekici olmayan rengeyle balçıktan yapıldıklarını belirtmektedir. Kil ile sıvanmış duvarlar, pişmemiş tuğlalardan ve uzun balçıktan yapılmış çitleri anlatırken gri-sarı duvar dizisinin üstünde kiremitlerle kaplı çatıların uzandığını yazmaktadır. Buna ek olarak Novi Pazar evleri, Giljferding'e göre insan eliyle yaratılabilecek ve hiçbir renk uyumu olmayan en iğrenç yapılarıdır. Evlere ilişkin anlatımları burada bitmez ve küçük olduklarını ama yanlarındaki çitlerin neredeyse sonsuza kadar uzandığını söylemektedir. İslami mahremiyet ilkelerine göre inşa edilmiş bu evlerde sokağa bakan penceler yoktur. Böylece meraklı bir gözün görebileceği en ufak bir çatlak bile olmayınca bütün pencerelerin avluya doğru inşa edildiğinden bahsetmektedir. Aleksandar Gilferding, bu tür evlerden dolayı Novi Pazar'da kör duvarların önünden geçmenin tuhaf bir his verdiğini belirtmektedir. Ayrıca şehrin güneyine doğru gidildikçe Arnavut etkisinin arttığını ve evlerin daha da kapalı olmasının antisosyallik ve fanatizmin bir yansıması olduğunu söylemektedir (Giljferding, 1972, s. 124).

Diğer kısımda Giljferding, daha büyük olmasına rağmen Novi Pazar'da yalnızca 1.500 Müslüman ve 100 Hristiyan evinde yaklaşık 12.000 kişinin yaşadığını söylemektedir. Bundan sonra Hristiyanlar'ın bu bölgeden Sırbistan'a göç etmesinden ve bu bölgede zorluk çektiklerinden bahsetmektedir (Giljferding, 1972, ss. 124-125).

Novi Pazar'ın iyi bir stratejik konuma sahip olduğunu anlattığı bölümden sonra bu görüşünü bir harita ile kanıtlayabileceğini söylemektedir. Kavşak noktasında bulunan Novi Pazar'a, Bosna ve Hersek ile Türkiye'nin başka bölgeleriyle bağlantı olarak bakılabilir diye belirtir. Diğer taraftan incelendiğinde ise Novi

⁸ Savinac Manastırı Sırbistan'ın kuzeybatısındaki Ledinci yerleşiminde yer almaktadır.

Pazar'ın bir geçit olarak Sırbistan ve Karadağ'dan ayrıldığını anlatmaktadır. Ancak Aleksandar Giljferding'e göre Novi Pazar'ın önemi yeterince bilinmemektedir. Şehirdeki askeri durumun, kale ve genel olarak savunma sisteminin eski ve iyi olmadığını söylemektedir. Bu yüzden burada zorluk çeken Hristiyan tüccarlar bile Novi Pazar'a gelmemeye başladıktan sonra Bosna'dan güneye giden yollardan geçen Müslümanlar'ın ticari işleri yürüttüğünü belirtmektedir (Giljferding, 1972, ss. 125-126).

Yazdıklarının devamında Aleksandar Giljferding, Novi Pazar'ın tarihçesi ve yüzyıllar boyunca topraklarına iz bırakan kültürlerden söz etmektedir. Aziz Havariler Peter ve Pavlus Kilisesi, Đurđevi Stupovi Manastırı ve Sopoćani Manastırı gibi Hristiyan anıtlarını ayrıntılı olarak ele almaktadır. Sonunda şehri terk ederek Saraybosna'ya doğru yolculuğuna devam etmesi gerektiğini anlatarak bitirmektedir (Giljferding, 1972, ss. 126-135).

Bu kaynaklara göre Novi Pazar, Balkan Yarımadası'ndaki hem ekonomik hem de siyasi olayların hala kavşak noktasıdır. Yazarların belirttiği nüfus sayısı, stratejik konumu ve şehrin açıkça ihmal edilmesi gibi veriler, 19. yüzyılın ortalarında Novi Pazar'a siyasi yaklaşımlar ile konumunun yarardan çok zarar verdiğini anlatmaktadır. Bir tarafta ulusal bakış ve öbür tarafta iktidara bağlı hareketlerle eylemlerinin artması, yerel halkı kutuplaştırmış ve yüzyıllardır yerleşik olan alışkinlikler dışında başka arayışlara yönelmiştir.

Novi Pazar ile bilgi içeren önemli bir diğer kaynak, Salnamelerdir. Novi Pazar'ın genel durumunu, H 1287 / MS 1870 tarihli *Salname-i Vilayet-i Bosna*'dan öğrenmek mümkündür. Bu salnamedeki bilgiler, Novi Pazar kazasındaki idari, adliye, tahrir, muhasebe, teftiş tahsil, telgraf ve zabıta işlerinde yer alan

⁹ Salname, Osmanlı Devleti'nde merkezi hükümetin, bakanlıkların, askeri kurumların ve diğer kuruluşların, vilayetlerin ve özel kişiye ait yıllık olarak çıkardığı bilgilendirme amaçlı bir yayındır. Osmanlı salnameleri resmi ve özel olarak ikiye ayrılabilir. Resmi salnameler devlet, bakanlık ve vilayete ait olarak sınıflandırılabilir. İlk eyalet salnamesi *Salname-i Vilayet-i Bosna* adıyla H 1283 / MS 1866 yılında çıkmıştır. Osmanlı Dönemi'nde H 1333/1335 / MS 1915/1917 tarihli Beyrut Vilayeti tarafından yayımlanan ve H 1337/1338 / MS 1921/1922 yılından Bolu Livası tarafından çıkarılmış salnameler son olanlardır (Aydın, 2009, ss. 51-52). Osmanlı Dönemi'nde toplam 504 adet vilayet salnamesi yayınlanmıştır. Salnameler vilayet mektupçuları tarafından hazırlanmaktaydı. Bunlar Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Rumca ve Boşnakça dilinde yazılmıştır. Çeşitli resim, fotoğraf ve istatistik bilgileri kapsayan vilayet salnameleri farklı içeriklerde genellikle vilayetin idari teşkilatı, devlet adamları, mahallelerin tarihi, yapılar, coğrafyası, idari düzeni, kazaları, nahiyeleri, kasaba ve köyleri, üretim faaliyetleri, ticaret ve nüfusu hakkında bilgiler, fotoğraf ve haritalar sunmaktadır. Bunun yanı sıra vilayette yer alan sancak ve kazalardaki müslüman ve gayrimüslim okulları, öğretmenleri ve öğrenci sayıları hakkında bilgileri vermektedir (Aydın, 2009, s. 53).

memurlar tarafından ortaya konulmaktadır (Anonim, 2014, s. 78). Burada Novi Pazar kazasında bulunan Raška ve Jošanica nehirlerinin sahillerinde meşe, kayın ve çam ağaçları mevcut olduğundan ağaç ve kereste işi ile uğraşılabilirdiğinden söz edilmektedir (Anonim, 2014, s. 131).

1870 yılına ait Bosna Vilayeti'nin beşinci salnamesi ne yazık ki Novi Pazar'a ilişkin detaylı bilgi içermemektedir. Dönemin siyasi durumuna bakıldığında, şehrin karmaşa içinde bulunduğu görülmekte ancak diğer yerleşimlerle mukayese ederek Novi Pazar'ın durumu takip edilebilmektedir.

Novi Pazar için dönüm noktasının 1875-1878 yılları arasındaki doğu krizi olduğu görülmektedir. Kriz, 1875'te Bosna ve Hersek'teki ayaklanmalarla başladıktan sonra Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık isteğiyle savaşa dönüşecek¹⁰ ve peşi sıra yeni bir Rus-Türk savaşı çıkacaktır. Bu çatışmalar, Berlin Antlaşması ile sona erdiğinde Novi Pazar sancağı, uluslararası bir sorun olarak gündeme gelecektir. Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın Balkanlar'daki çıkar çatışması, Osmanlı yönetimine karşı ulusal hareketleri etkileme isteği, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i tamamen ilhak etme¹¹ isteğine Rusya'dan da destek alan Sırbistan ve Karadağ'ın karşı çıkmalarıyla bölge karışacaktır. Bu antlaşma ile topraklarını genişleten Sırbistan, Novi Pazar

¹⁰ Durumun ciddiyetini bazı arşiv belgeleri kanıtlamaktadır. R 11 Teşrin-I Evvel 1291 / MS 23 Ekim 1875 tarihli BOA.HR.SYS. 250, 232 olarak kaydedilen arşiv belgesinde Novi Pazar'daki Müslümanlar'ın Sırlar'a karşı herhangi bir saldırıda bulunmamaları ile ilgili bir telgrafname sunulmaktadır. Bu belgede mutasarrıflık tarafından yerel devlet adamları uyarılırken Sırlar'ın Novi Pazar Sancağı – Sırbistan sınırına yakın tahkimat inşa ettiklerini belirtmektedir. R 11 Nisan 1292 / MS 23 Nisan 1876 tarihli BOA.HR.SYS. 250, 95 adıyla kayıtlı arşiv belgesinde Sırp eşkiyasının Novi Pazar'a geçenlere ateş ettikleri belirtilmektedir.

¹¹ Berlin Antlaşması ile Bosna Hersek'in Avusturya'ya ait olacağı dönemin öncesinde Novi Pazar sancağındaki vakıfla ilgili sorumluluğu, idari olarak Bosna Vilayeti'nden Kosova Vilayeti'ne devredilmesine başlanmıştır. H 3 Receb 93 / MS 25 Temmuz 1876 tarihli BOA.EV.MKT. 851, 312 adıyla kaydedilen Osmanlı arşiv belgesinde Novi Pazar sancağına vakfedilmiş arazinin Bosna-Hersek vilayetinde vakıflar muhasebecisi tarafından aktarılmasının gerekliliği sunulmaktadır. Aynı konuda H 12 Ramazan 1293 / 1 Ekim 1876 tarihli BOA.EV.MKT. 851, 318 belge, Ağustos'un başında 1874 yılından itibaren vakıflara aktarması için gerekli prosedürlerin yapıldığını anlatmaktadır. Buna rağmen vakıflara teslim henüz gerçekleştirilmediğinden resmî kurumlardan ferman buyurulması istenmektedir. H 28 Receb 20 / MS 8 Ağustos 1877 tarihli arşiv belgesinde Kosova vilayetine bağlı Novi Pazar sancağındaki vakıflarla ilgili BOA.EV.MKT. 873, 4 adlı evrak bilgi vermektedir. Önceden Bosna vilayetine bağlı vakıfların muhasebe işleri, yeni toprak düzenlemesine göre Kosova vilayetine teslim edilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Bundan sonra H 21 Ş 9 / MS 31 Ağustos 1877 tarihli BOA.EV.MKT. 875, 188 adlı belge, Novi Pazar sancağı vakfiye işleri, Kosova vilayeti vakıflar muhasebeciliğine ilave edilmesine rağmen Taşlıca'daki Hüseyin Paşa vakıflarına ilişkin işlerin tamamlanmadığından bahsetmektedir.

Sancağı aracılığıyla yeni bağımsızlığını kazanan Karadağ'a bağlanmak istemiştir. Ancak Novi Pazar üzerinden nüfusunun bir kısmını doğuya doğru yönelmek isteyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, bunu kabul etmemiştir.

Sonuçta Berlin Antlaşması (1878) ile Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'i ilhak etmiş ama Novi Pazar sancağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmıştır. Ancak Avusturya-Macaristan'a 25. maddeye dayanarak Novi Pazar sancağında garnizon bulundurma izni verilmiştir. Bu kararlarla birlikte Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nin bu topraklarda üstünlük için mücadele edeceği Novi Pazar tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır (Vojvodić, 1969, ss. 257-258).

Bosna-Hersek'in ilhakından bir yıl önce, İngiliz kadın gezgin Georgina Muir Mackenzie (1833-1874) ve Adeline Paulina Irby (1831-1911)'nin Türkiye'nin Avrupa bölgelerini gezerken Novi Pazar'dan geçtikleri anlaşılmaktadır. Diğer seyyahlar gibi güzel bir manzara sunan bir vadide yer aldığı için Novi Pazar'ı önce yüksekte görmüşlerdir (Mackenzie ve Irby, 1877, s. 265).

İki seyyah şehre girdiklerinde sadece Türkçe bilen üç refakatçi ile uzun sokaklardan atlarla geçtiklerini söylemektedir. Orada eğimli sokağın ortasından akan suyun dikkat çekici olduğunu belirttikten hemen sonra bir yandan çarşıdaki meraklı yerel halkın onların gelişini izlerken diğer yandan sokakta kadınların bulunmadığından evdeki kadınların ise kısmen gizlenerek onları pencereden izlediklerini de anlatmaktadır (Mackenzie ve Irby, 1877, s. 266). Mackenzie ve Irby bundan sonra şehrin Sırp kısmında kalacak bir yere geçtiklerini anlatmaktadır. Ev sahibi, Hristiyanlar'ın durumunun 19. yüzyılın ilk dönemlerine göre geliştiğini ama hala ideal olmadığını söylediğini ayrıca Novi Pazar sancağının her zaman Sırbistan'ı bir tehdit olarak gördüğünü belirtmektedir (Mackenzie ve Irby, 1877, s. 269).

Mackenzie ve Irby, Novi Pazar'da 3 gün geçirmişlerdir. İkinci günde bir Sırp okulunu ziyaret ederek okulun durumunun çok kötü, tütsü kokusunun o kadar yoğun ve böyle bir yerde daha uzun süre kalmanın zor olduğunu belirtmektedirler. Daha sonra yerel Sırp'lar'dan Novi Pazar'da yaklaşık 1.200-1.400 Türk evi ve 100 Hristiyan evinin bulunduğunu öğrendiklerini anlatmaktadırlar (Mackenzie ve Irby, 1877, s. 272). Onlara göre Novi Pazar, Saraybosna'dan İstanbul'a giden yol üzerindeki ana istasyondur. Bu yüzden orduyla iyi bir şekilde donatıldığını da söylemektedirler (Mackenzie ve Irby, 1877, s. 280).

Şehirle ilgili anlatımlarının devamında şehrin Osmanlı öncesi tarihinden, manastırlarından, Hristiyan nüfusundan ve geleceğe dair planlarından söz etmektedirler. Seyahatnamesinde Novi Pazar'da Osmanlı yönetimi altındaki Hristiyanlar'ın durumu hakkında mümkün olduğu kadar çok şey öğrenmek istediği için şehrin daha ayrıntılı bir anlatımına yer vermemişlerdir.

Balkanlar'da yeni sınırların kurulmasından sonra Novi Pazar ve çevresi, yine yabancıların ilgi odağı haline gelmiştir. Avusturya-Macaristan, Bosna'nın ilhaki ile Novi Pazar'a yakınlaşmış ve bu konumunu kendi amaçları için kullanmak istemiştir¹². Novi Pazar'ın 1879 tarihli askeri haritası, Avusturya-Macaristan'ın o dönemde şehrin savunmasına duyulan ilgiyi de göstermektedir.

Söz konusu NOVİPAZAR, sig. K I a 44. (detay) adıyla kaydedilen harita, K. und. K techn. Militärkomite otografiye göre yaklaşık 1:43.200 ölçeğinde litografi tekniğiyle yapılmıştır. 1879 tarihli haritayı hazırlayan kişinin adı bilinmemektedir (bk. Harita 1).

Novi Pazar ve çevresi, büyük haritanın detayı olarak gösterilmektedir. Ortada çapraz çizgili yüzey ile Novi Pazar kalesini vurgulamaktadır. İzohipsleriyle gösteren rölyef ile çok detaylı bir şekilde yapılmış haritada coğrafi konumlar işaretlenmiştir. Novi Pazar kaplıcası bu haritada "Römerbad" (Roma Hamamı) olarak işaretlenmiştir (Popović, 1985, ss. 119, 121).

Novi Pazar'ın savunma sistemindeki bazı tahkimatların işaretlenmesi, bu haritanın en önemli özelliğidir. Batıya doğru Parničko brdo (1) ve Tepe (2) yüksekliğinde olanlar gösterilmektedir. Podbijela tepesinde (3) bir ve onun yakınında iki tane (4, 5) daha vardır. Aziz Havariler Peter ve Pavlus Kilisesi'nin bulunduğu tepede yalnızca bir (6) Novi Pazar'ın hemen yakınında üç küçük tahkimat (7, 8, 9) gösterilmektedir. Ayrıca yeni inşa edilmiş bir kışla (10) da bulunmaktadır (Nuee Def. Caserne). Planda Novi Pazar kalesi ve Podbijela'daki tahkimat, haritada özellikle detaylı sunulmaktadır (Popović, 1985, s. 121).

---

¹² MV. 74, 99 adıyla kaydedilen Osmanlı arşiv belgesi, Novi Pazar sancağında bulunan Avusturya askerlerinin ticari yolların tamir edilmesine ilişkin talepleri hakkında bilgi vermektedir. Bu H 7 Ra 310 / MS 25 Mart 1883 tarihli belge de 1879 yılında tamir yapılması talebine cevap verilmektedir. Bu belgeye göre Avusturyalılar, ticaret yollarını kullandıkları için bu yolları yenilemek istiyorlar. Osmanlı Devleti ise Berlin Antlaşması'na göre Avusturya'nın hareketlerini desteklemek zorundaydı. Ancak bu belgede kısa bir süre içinde tamirat gerçekleştirilmezse Avusturya'nın acilen hareket etmeye başlayacağı bildirilmektedir.

Harita 1. NOVIPAZAR, harita sig. K I a 44. Popović, M. (1985). Novopazarska utvrđenja na planovima XVIII-XIX veka [XVIII. ve XIX. Yüzyıl Planlarında Novi Pazar İstihkâmı]. *Novopazarski zbornik*, 9, 120. 1. Paričko Brdo Tahkimatı, 2. Tepe Tahkimatı, 3. Podbijela Tahkimatı, 4. Küçük Tahkimat, 5. Küçük Tahkimat, 6. Aziz Havariler Peter ve Pavlus Kilisesi Tahkimatı, 7. Küçük Tahkimat, 8. Küçük Tahkimat, 9. Küçük Tahkimat, 10. Yeni Kışla (Nuee Der. Caserne).

Novi Pazar ve çevresindeki askeri bölgeleri gösteren ve 1879 yılında yapılan harita, Avusturya-Macaristan'ın askeri yerlere ve teçhizatına olan ilgisini açıkça göstermektedir. 1878'den sonra Avusturya-Macaristan ordusu, garnizonlarını Novi Pazar Sancağı'nın topraklarına yerleştirmiştir. Novi Pazar'ın günümüzdeki durumuna göre haritanın bazı noktalarının doğru olmadığı anlaşılabilir: Nehirlerin akışları gerçekçi değildir ve Aziz Havariler Peter ve Pavlus Kilisesi'nin yerinde Paričko Brdo'nun yerini göstermektedir. Ancak bu 19. yüzyılın sonlarındaki Novi Pazar haritası, büyük devletlerin kendi lehlerine çalışacak olan Novi Pazar'ı kullanmaya devam etmeleri açısından önemlidir.

Belirsiz siyasi koşullar, komşu devletlerle devam eden anlaşmazlıklar¹³ ve kendi hükümdarlarına karşı memnuniyetsizlik, Novi Pazar'ı gerilemeye götürmüştür.

¹³ O döneme ait belgeler, Novi Pazar'ın komşu ülkelerle ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. R 18 Temmuz 1305 / MS 30 Temmuz 1889 tarihli BOA.Y. Mtv. 39, 95 adıyla kaydedilen arşiv belgesinde Osmanlı sınırına yakın Novi Pazar ve Preşova'nın bulunduğu yerde Sırp'ların provokasyon yaptığı anlatılmaktadır. Osmanlı yetkilileri, yerel bir istihbaratçı aracılığıyla Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın Rusya'nın da desteğiyle Bosna'yı ve öylece Novi Pazar'ı işgal etmek için birleşmek istediği

Bosna ile bağlantısının kopması, Avusturya-Macaristan'ın ticari faaliyetlerini Novi Pazar sancağının batı sınırındaki Pljevlja'ya devretmesine olanak sağlamıştır (Joanović, 1885, s. 138). Bu nedenle Novi Pazar'da ticaret durmuş ve yerel halk sadece kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar üretim yapabirmiştir. Sosyal ve kültürel faktörlerle etkisini genişletmek isteyen Avusturya-Macaristan, yerel halkı daha iyi tanımak amacıyla bu bölgelere çeşitli elçiler veya seyyahlar göndermiştir. Böyle gezginlerden biri olan Avusturya-Macaristan'dan diplomat Theodor Anton Max Ippen (1861-1935) Novi Pazar sancağına ve Kosova'ya gelmiştir. Aynı başlıklı yazdığı eserinde öğrendiği bilgileri okuyucuya detaylı olarak sunmaktadır.

Novi Pazar ve çevresi hakkında verdiği ilk bilgi, nüfus sayıdır. 1892'de Novi Pazar'ın 36.006 nüfusu vardır; bunların 18.904'ü Müslüman ve 15.102'si gayrimüslimdir (Ippen, 1892, s. 11). Novi Pazar'a ilişkin bölüme Ippen, Sjenica ile Novi Pazar arasındaki yol üzerindeki köyleri ve manzaraları ayrıntılı anlatmasıyla başlamaktadır. Daha sonra Novi Pazar bölgesinin tarihini ele alırken Osmanlı yönetimi altında kentin dikkat çekmeyen, az önemli denebilecek bir kasaba olduğu ve o döneme ait anıtların oldukça önemsiz olduğunu söylemektedir (Ippen, 1892, ss. 117-124).

Ancak Ippen, Novi Pazar'ı ziyaret ettiğinde şehrin oldukça büyük ve Raška Nehri'nin her iki kıyısında yer aldığını belirtmektedir. Şehrin ortasından geçen ve kuzeydoğudan güneybatıya kadar yer alan Raška Nehri üzerinde bir köprü ile uzanan pazar caddesinin bulunduğu bir şehir olarak tanımlamaktadır. Daha sonra köprü'nün yanında Sultan II. Ahmed Dönemi'nden H 1103 / MS 1691/1692 tarihli Novi Pazar kalesinin bulunduğunu belirtmektedir. İppen, doğuda bir kapıdan Novi Pazar kalesine girildiğini, 4-5 tabyalı bir hendekle çevrelenmiş bir kale olduğunu tanımlamaktadır (Ippen, 1892, s. 124). Kalenin kuzey tarafında bir derenin aktığını diğer tarafının ise sokaklarla çevrili olduğunu söylemektedir. Kalenin iç kısmındaki geniş bir avluda iki sabit baruthane, silah ve mühimmat deposu, az sayıda konaklama yeri ve küçük bir mescid ile Sultan Abdülaziz Dönemi'nde inşa edilmiş modern yapılar olduğunu vurgulamaktadır. İppen, Novi Pazar Kalesi'ni topçu ve piyadeler için depo ve kışla olarak kullanıldığı için ziyaret etmenin mümkün olmadığını söylemektedir (Ippen, 1892, s. 125).

Detaylı açıklamalarına devam eden Ippen, çarşının devamı olan sokakta yer alan Altun Alem Camisi'den bahsetmektedir. Ayrıca arkasında Bosna'da çok sayıda vakıf bırakan Eyüp Paşa'nın konağının bulunduğunu da anlatmaktadır.

---

bilgisini aktarmaktadır. Belgede ayrıca Sırplar'ın, istikrarsız durumun hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olması için yerel Hristiyan isyancılara meydan okumaya çalıştığı belirtilmektedir. Arşiv belgesinde adı geçen bu telgrafla hükümet, açıklanan planların önüne geçilmesi için önlem almak istenmektedir.

Ardından çarşının kuzeydoğu çıkışının yanında, Hristiyan mahallesinin ortasında, mütevazı kubbeli bir bazilika Sırp Ortodoks kilisesinin olduğunu söylemektedir. Bu kilisenin inşaatının otuz yıl önce başladığını ve Rusya'nın desteğiyle yapıldığını da anlatmaktadır. Şehir çekirdeğinin daha ayrıntılı tanımlanmasında mahallelerin çarşı çevresinde toplandığı ve çoğunlukla zenginlerin büyük, güzel evlerinin bulunduğunu belirtmektedir (Ippen, 1892, s. 125). Ippen, anlatıklarını Novi Pazar yakınlarında bir kilise ve şehrin çıkışında sıfırlı bir kaplıcanın varlığını anlatarak bitirmektedir.

Theodor Ippen, Novi Pazar'ın genel görüntüsü hakkında fazla bilgi vermemektedir. Ayrıntılı olarak yazdığı doğa ve yol tanımları hariç kentsel betimlemeleri tam doğru olarak kabul edilemez. Anlattıklarında önem verdiği Novi Pazar kalesi ve çevresinde bahsettiği birkaç yapı ile ilgili bazı verileri karıştırdığı veya yanlış kaynaklardan topladığı sonucuna varılabilir. Öte yandan Ippen'in odak noktası; kentsel yapılar, şehir merkezi ve nüfustan ziyade bu bölge hakkında genel bilgi vermek olmalıdır.

19. yüzyılın sonunda H 1314 / MS 1896 tarihli Kosova Vilayeti Salnamesi'ne göre Novi Pazar'da 5.284 hane vardı. O zamanda şehirde 19.744 Müslüman (10.386 erkek ve 9.358 kadın), 15.179 Hristiyan (7.756 erkek ve 7.423 kadın) ve 156 Yahudi (73 erkek ve 83 kadın) yaşamaktaydı. Böylece 19. yüzyılın son yıllarında Novi Pazar, 35.079 nüfuslu bir yerleşim yeri olarak dikkati çekmektedir (Anonim, 2000, s. 235). Novi Pazar'ın ekonomik durumu söz konusu olduğunda gelişmiş zirai üretimi; İstanbul, Selanik ve Üsküp ile bağlantılı olması ve çeşitli alanlarda ustaların var olduğu Salname'lerden öğrenilmektedir. Bunun yanı sıra H 1103 / MS 1691/1692 yılında Sultan Abdülaziz Dönemi'nde üç tabur piyade, bir topçu bataryası, bir kagir kışla ve iki cephan kulesi yapıldığı belirtilmektedir (Anonim, 2000, ss. 235-236). Devamında Vilayet kurulduğundan beri Novi Pazar'da 9 kagir ve 56 ahşap köprü, belediyeye 4.500 gurus geliri veren 4 dükkan, mağaza ve 6 han, bir çifte hamam, 8 mektep, üst katı rüşdi, alt katı ibtidai ve 500 öğrencinin barınabileceği düzenli bir mektep, 10.000 metre kaldırım ve 20 kilometre şose yapıldığı sunulmaktadır. Diğer yapılar arasında Novi Pazar'da 22 mahalle, 19 cami ve mescid, tekke, hükümet konağı, kale, kışla, 2 cephan, a'şar anbarı, telegrafhane, 483 dükkan, 28 fırın, 11 değirmen, 2 kilise, 28 kahvehane, 37 meyhan, 10 Müslim, bir gayrimüslim ve bir Yahudi mektebi bulunduğu söylenmektedir. Ayrıca Novi Pazar'a Karadağ'daki Nikšić yerleşiminden muhacirlere¹⁴ büyük kayık ve hacet ovada 15 hane inşa edilmiş olduğu

¹⁴ 19. yüzyılda Balkanlar'da yaşanan isyanların milli ve dini karakteri vardır. Bağımsız devletlerin yaratılması yalnızca siyasi geçmişten kopmak demek değildir. Aynı zamanda geçmişi yok etmek istediklerinin de göstergesidir. 1878 yılında Berlin Antlaşması ile Balkanlar, radikal bir şekilde istikrarsız hale geldiğinde buralarda yaşayan etnik gruplar birbirlerine karşı çıkmaya başlamıştır (Bandžović, 2001, s. 141).

belirtilmektedir (Anonim, 2000, s. 236). Sonunda Mitrovica'dan¹⁵ Novi Pazar'dan geçen telegraf hattının Sjenica'ya kadar uzandığı söylenmektedir (Anonim, 2000, s. 239).

1896 tarihli Salname, 19. yüzyılın sonunda Novi Pazar'ın oldukça net bir görüntüsünü sunmaktadır. O dönemdeki şehrin nüfus sayısına uygun doğal koşulları, sağlam ekonomisi ile büyük bir yerleşim yeri olduğu söylenebilir. Ancak ticaretin azalması, Batı ile ilişkisi siyasi kararlarla kesintiye uğrama sebebi olmuştur. Mahalle sayısı, yenilenen ve yeni inşa edilen binalar, inşaat faaliyetlerinin devam ettiğini doğrulasa da Novi Pazarı daha yüksek bir kalkınma düzeyine taşıyacak modern altyapı ve donanımına sahip olduğu söylenemez.

19. yüzyılın sonlarında Novi Pazar sancağının, Avusturya-Macaristan'ın Balkan Yarımadası'na daha fazla girmesi, siyasi bir sorun olmuştur. Çevresiyle kent, doğal bir şekilde bölgeye daha fazla nüfuz etmenin ve bölgeyi genişletmenin tek yolu olarak görülmektedir (Vojvodić, 1969, s. 263). Bosna ve Hersek'in ilhakından sonra Novi Pazar, temel faaliyeti olan ticareti aktivitesinin azalmasıyla için canlılığını yitirmiştir. Öbür tarafta Berlin Antlaşması'ndan sonra Novi Pazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun en batı sınırında bulunan terkedilmiş bir yerleşim yeri haline gelmiştir.

Sonuç

Balkan Yarımadası'nın ortasında yer alan Novi Pazar, Osmanlı döneminde hem ticari hem de askerî açıdan önemli bir görevi üstlenmektedir. Pek de büyük olmayan yerleşim yerinde Müslümanlar, Ortodokslar, Katolikler, Yahudiler ve Çingeneler yaşadığı için Avrupa'nın büyük güçleri ve Osmanlı Devleti arasında bağlantı görevi üstlenen Novi Pazar, çok kültürlü bir ortam sunmaktadır. Bu bağlamda incelediğimiz çeşitli tarihi kaynakların ortak noktası olarak Novi Pazar, ortaya çıkmaktadır.

Araştırılan seyahatnameler, Osmanlı Devleti ile Batılı güçler arasındaki siyasi ilişkileri de ortaya koymaktadır. Novi Pazar'da çeşitli meslekten çok sayıda Fransız ve İngiliz'in bulunması, burayı Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerine yapılan seyahatlerde yabancıların kaldığı duraklardan biri haline getirmektedir. Çoğunun diplomat olduğu göz önüne alındığında, rollerinin

---

Bu antlaşmadan sonra bağımsızlığını kazanan Karadağ'da yaşayan Müslümanlar, Hristiyan halkın sürekli saldırılarına maruz kalmaya başlamıştır. Bir zamanlar zengin Nikšić şehri, 1875'ten itibaren Karadağ ve Osmanlı orduları arasındaki çatışmaların yeri olunca şehir, birçok bombardımana maruz kaldığı için 1878'de Novi Pazar sancağı topraklarına, Kosova'ya, Arnavutluk'a, Bosna'ya ve hatta Anadolu'ya yerel halkın toplu göçü başlamıştır. 1877-1882 yılları arasında toplam 319 Müslüman aile, Nikšić'ten göç etmiştir (Bandžović, 2001, ss. 145, 150).

¹⁵ Mitrovica, bugün Kosova'nın kuzeyinde bulunan bir şehirdir.

siyasi nitelikte olduğu açıktır, ancak bu rolün/görevin yanı sıra çoğunlukla kendi mesleklerinin de olması dikkat çekicidir; bu duruma örnek olarak Fransız Jean-Baptiste Gabriel Amédée Chaumette bir coğrafyacı, Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville tarihçi ve gezi yazarı, Fransız Ami Boué jeolog ve etnolog, İngiliz Sir George Lloyd Hodges subay, İngiliz Andrew Archibal Paton'un oryantalist oluşu gösterilebilir. Her ne kadar seyyahların tümü, şehrin eşit derecede ayrıntılı tanımlarını vermese de onların farklı meslekleri sayesinde geliştirmiş oldukları farklı bakış açıları, 19. yüzyılda Novi Pazar'ın görünümünü sunmaları için aynı olmayan anlatı/görüntüler ortaya çıkarmaktadır. Bosna Hersek'teki büyük huzursuzluk yıllarında Novi Pazar'ı gezen Rusya'nın Bosna Konsolosu Aleksandar Fyodorovich Giljferding son derece ayrıntılı açıklamalarıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Aynı dönemde İngiliz kadın gezginler Georgina Muir Mackenzie ve Adeline Paulina Irby'nin Hristiyan halka destek sağlamak amacıyla Türkiye'nin Avrupa bölgelerini gezmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a tahsisi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır bölgesi haline gelecek olan Novi Pazar topraklarına Avusturya-Macaristan'ın ilgisi, net bir şekilde görülmüştür. Bu yüzden 19. yüzyılın sonlarına doğru, Avusturya-Macaristan'dan gelen Theodor Anton Max Ippen'in Novi Pazar ve çevresini ayrıntılı açıklamalarla tanıttığı çalışması yayımlanmıştır.

Metinde bahsedilen siyasi-tarihi olaylar ile tarihi kaynaklardaki veriler arasında bir paralellik kurulursa bu yolculukların/anlatmaların her birinin kendine has bir rolü olduğu açıktır. Hristiyan nüfusun ulusal devlet kurma arzusuna destek sağlanması, Novi Pazar da dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin birçok yerindeki yabancılara yansımaktadır. Balkanlar'da neredeyse 19. yüzyılın son çeyreğine kadar her yerde yaşanan huzursuzluk, büyük devletler tarafından desteklendiği için durum, Osmanlı Devleti'nin aleyhine işliyordu. Amaç elbette Osmanlı topraklarının işgal edilmesi ve Osmanlı'nın Avrupa'dan çıkartılmasıdır.

Dolayısıyla 19. yüzyılın dinamik siyasi koşullarında Novi Pazar, çeşitli faktörlerle kriz ve gerileme içindedir. Bir vadide yer alan ve çevresindeki tepelerle korunan Novi Pazar'ın olağanüstü bir konumu olduğu için o zamanlara göre muhtemelen güçlü ve düzenli bir şehir konumuna sahiptir. 19. yüzyılın sonlarında hızla yoksullaşan Novi Pazar, sürekli yeniden diriliş çabalarına yönelik çeşitli girişimler ve etkiler görülmesine rağmen eski şöhretini geri kazanamamıştır.

Bu yüzyılda Novi Pazar'ın durumu, çeşitli faktörlere bağlı olarak değişecektir. Doğal faktörler elbette değişmemiştir ama sosyal faktörler için aynısını söylemek doğru olmayacaktır. Sosyal sistem, ekonomik ve politik koşullar da aynı kalmayınca 19. yüzyılda siyasi durumun izleri, Novi Pazar'ı tamamen farklılaştıracaktır. Bu çalışmamızda 19. yüzyılda şehrin nasıl görüldüğü ve gelenler tarafından nasıl algılandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA.EV.MKT. 851, 312

BOA.EV.MKT. 851, 318

BOA.EV.MKT. 873, 4

BOA.EV.MKT. 875, 188

BOA.HR.SYS. 250, 232

BOA.HR.SYS. 250, 95

BOA.Y. Mtv. 39, 95

MV. 74, 99

Araştırma Eserleri

Amédée Chaumette, J. B. G. (1822). *En Bosnie Dans Les Années 1807 et 1808* [1807 ve 1808 Yıllarında Bosna'da]. Paris: J. Didot.

Anonim. (2000). *1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)* (H. Y. Ağanoğlu, Haz.). İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.

Anonim. (2014). *Salname-i Vilayet-i Bosna 1287 Hicri / 1870* (H. Pehlivanlı, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aslantaş, S. (2007). *Osmanlıda Sırp İsyanları, 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Aydın, B. (2009). Salname. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 51-54). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı - İslam Araştırma Merkezi.

Bandžović, S. (2001). Raseljavanje muslimana iz Nikšića (1877-1882) [Nikšić'ten Müslümanlar'ın Göç Edilmesi (1877-1882)]. *Rožajski zbornik*, X(10), 141-160.

Börekcçi, M. Ç. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.

Bursać, M. (1969). Klima [İklim]. M. Maletić (Haz.), *Novi Pazar i okolina* içinde (ss. 15-27). Beograd: Književne novine.

Čar Drnda, H. (1984). Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI stoleća [Novi Pazar'ın Kuruluşu ve On Altıncı Yüzyılın Sonuna Kadar Gelişimi]. *Novopazarski zbornik*, 8, 77-102.

Cavendish, F. W. H. ve Hertslet, E. (1857). *The Foreign Office List for 1857* [1857 için Dışişleri Bakanlığı Listesi]. London: Harrison, 59, Pall Mall.

Giljferding, A. F. (1972). *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji* [Hersek, Bosna ve Eski Sırbistan'da Yolculuk] (B. Čulić, Çev.). Sarajevo: Veselin Masleša. (1859).

- Hrbak, B. (1992). Otpremanje vune iz Novog Pazara za Jadran u XVII veku [XVII. Yüzyılda Novi Pazar'dan Adriyatik'e Yün Nakliyatı]. *Novopazarski zbornik*, 16, 94-95.
- Hrbak, B. (1996). Zaraza kuge u Novom Pazaru u XVI, XVII i XVIII veku [XVI., XVII. Ve XVIII Yüzyıllarda Novi Pazar'da Veba Epidemileri]. *Novopazarski zbornik*, 20, 73-80.
- Hrbak, B. (1997). Politička zbivanja u Novopazarskom sandžaku prema podacima požeške nahije 20-ih i 30-ih godina XIX veka [1820'ler ve 1830'larda Požega Nahi Verilerine göre Novi Pazar Sancağı'ndaki Siyasi Olaylar]. *Novopazarski zbornik*, 21, 37-66.
- Ippen, T. A. M. (1892). *Novibazar und Kossovo (das alte Rascien), Eine Studie* [Novi Pazar ve Kosova (Eski Raşka) Bir Çalışma]. Wien: Alfred Hölder.
- Jelavich, B. (2013). *Balkan Tarihi 1* (3. bs.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Joanović, S. (1985). Novopazarski sandžak, 1878-1900. godine - Narodnoekonomski odnosi u Novopazarskom sandžaku i njegov trgovinskopolitički značaj za Austro-Ugarsku [1878-1900 Yılları Arasında Novi Pazar Sancağı - Novi Pazar Sancağı'ndaki Ulusal-Ekonomik İlişkiler ve Onun Avusturya-Macaristan için Ticari-Siyasi Önemi]. *Novopazarski zbornik*, 9, 127-146.
- Jukić, I. F. (1953). *Putopisi i istorisko-etnografski radovi* [Seyahatnameler ve Tarihi-Etnografik Eserler]. Sarajevo: Svjetlost.
- Jurišić, G. J. (1852). *Dečanski prvenac* [Dečani'nin İlk Doğanı]. Novi Sad: Nar. Knjigopečatni Dan. Medakovića.
- Kostić, K. N. (1922). *Naši novi gradovi na jugu* [Güneydeki Bizim Yeni Şehirlerimiz]. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Kostić, M. (1969). Geografski položaj [Coğrafi Konum]. M. Maletić (Haz.). *Novi Pazar i okolina* içinde (ss. 7-9). Beograd: Književne novine.
- Kostić, M. (1969). Sastav i oblici zemljišta [Toprak Bileşimi ve Biçimleri]. M. Maletić (Haz.). *Novi Pazar i okolina* içinde (ss. 9-15). Beograd: Književne novine.
- Mackenzie, G. M. ve Irby, A. P. (1877). *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe* [Avrupa'da Türkiye'nin Slav Vilayetlerinde Geziler]. London: Daldy, Isbister & Co.
- Maliković, D. (1995). Novi Pazar u Prvom srpskom ustanku [İlk Sırp İsyanında Novi Pazar]. *Novopazarski zbornik*, 19, 109-120.
- Pajković, V. (2009). Putovanje Ami Bouéa kroz naše krajeve [Bölgemizde Ami Boué'nin Yolculuğu]. *Novopazarski zbornik*, 32, 119-126.
- Papazoglu, F. (1969). *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* [Roma Öncesi Döneminde Orta Balkan Kabileleri]. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

- Paton, A. A. (1845). *Servia, the Youngest Member of the European Family* [Sırbistan, Avrupa Ailesinin En Genç Üyesi]. London: Longman, Brown, Green, and Longmans, Paternoster Row.
- Pertusier, C. (1822). *La Bosnie considérée dans ses rapports avec l'Empire Ottoman* [Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu İle İlişkileri Açısından Raporlar]. Paris: La librairie de Charles Gosselin.
- Popović, M. (1985). Novopazarska utvrdenja na planovima XVIII-XIX veka [XVIII. ve XIX. Yüzyıl Planlarında Yeni Pazar İstihkâmı]. *Novopazarski zbornik*, 9, 113-126.
- Spencer, E. (1851). *Travels in European Turkey in 1850, Vol. I* [1850'de Avrupalı Türkiye'de Seyahatler, Cilt I]. London: Colburn and Co., Publishers.
- Stefanović Karadžić, V. (1827). Geografičesko-statističesko opisanije Srbije [Sırbistan'ın Coğrafi ve İstatistiksel Tanımı]. *Danica*, 2, 25-120.
- Vinaver, V. (1969). Period turske vladavine (XV-XVIII vek) [Türk Hükümeti Zamanı (XV.-XVIII. Yüzyıl)]. M. Maletić (Haz.), *Novi Pazar i okolina* içinde (ss. 159-194). Beograd: Književne novine.
- Vojvodić, M. (1969). Novi Pazar (1804-1912). M. Maletić (Haz.), *Novi Pazar i okolina* içinde (ss. 245-272). Beograd: Književne novine.
- Yenişehirlioğlu, F. (2015). Whither Art History? How Global is Ottoman Art and Architecture? [Sanat Tarihi Nereye? Osmanlı Sanatı ve Mimarisi Ne Kadar Küreseldir?], *The Art Bulletin*, 97(4), 359-363.
- Younis, H. (2013). Novi Pazar na mapi sarajevskih trgovaca 1850-1867. godine [Saraybosna Tüccarlarının Haritasında 1850-1867 Yıllar Arasında Yeni Pazar]. *Novopazarski zbornik*, 36, 49-64.

